

ZÂTÎ DİVANINDA YER ADLARI VE TÜRK DÜNYASI

Aygül DABAN*

Özet: Klasik Türk şiirinde, Türk dünyası coğrafyası ve diğer coğrafyalar sıklıkla işlenen konular arasına girmektedir. Bu çalışmada, Zâtî'nin Divan'ında Türk dünyası coğrafyası ve diğer coğrafyalar üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, Anadolu bölgesi ele alınmış olup, bu bölgedeki şehirler olarak Edirne, İstanbul ve Diyâr-ı Rûm öne çıkmaktadır. İkinci bölümde ise, Orta Arabistan (Hayber, Medine, Mekke), Irak (Bâbil, Bağdât), Mısır, İran (İsfahân, Tebriz) ve Suriye (Şam/Dımişk) gibi coğrafi bölgeler incelenmiştir. Son olarak, üçüncü bölümde Orta Asya ve Güney Asya bölgeleri ele alınmış, bu bölgeler arasında Afganistan (Bedahsân), Çin (Hatâ, Maçîn), Hindistan (Hind) ve Tataristan (Tatar) yer almaktadır. Zâtî'nin Divan'ında yer alan her bölgenin, sahip olduğu özgün özelliklerle nasıl ele alındığı açıkça belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Zâtî Divan, Türk dünyası, Şehir, Ülke.

Place Names and the Turkish World in Zâtî's Dîwân

Abstract: In classical Turkish poetry, the geography of the Turkish world and other geographies are among the subjects frequently treated. In this study, the geography of the Turkish world and other geographies in Zâtî's Divan consists of three main sections. Firstly, the Anatolian region is discussed and Edirne, Istanbul and Diyâr-ı Rûm come to the fore as cities in this region. In the second part, geographical regions such as Central Arabia (Khaybar, Medina, Mecca), Iraq (Bâbil, Baghdad), Egypt, Iran (Isfahân, Tabriz) and Syria (Damascus/Dımişk) are analyzed. Finally, in the third section, the regions of Central Asia and South Asia are discussed, including Afghanistan (Bedahsân), China (Hatâ, Maçîn), India (Hind) and Tatarstan (Tatar). It is clearly stated how each region in Zâtî's Divan is treated with its unique characteristics.

Keywords: Classical Turkish Literature, Zâtî Divan, Turkish World, City, Country.

Giriş

Önemli divan şairlerinden biri olan Zâtî, 16. yüzyılda yaşamıştır. Balıkesir'de doğan şair, babasının mesleğini sürdürmüş ve aynı zamanda şiire olan ilgisini de derinleştirmiştir. Manisa, Edirne, Bursa ve İznik gibi farklı şehirlerde bulunmuş, nihayetinde İstanbul'a yerleşerek hayatına burada devam etmiştir. 2. Bayezid'e sunduğu kasideleriyle dikkatleri üzerine çekmiş ve divan edebiyatının önde gelen şairlerinden biri olmuştur.

Yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren klasik Türk edebiyatı, yalnızca yaşadığı topraklardan değil, uzak diyarlardan da etkilenerek bu etkileri şiirlerinde başarıyla yansıtmıştır. Klasik Türk şiirinde, konu edilen coğrafyaların belirgin özellikleri şiirsel bir dil ile ifade edilmiştir. Bu şiirlerde, kullanılan bazı atasözleri, inançlar (Şi inancı, Mani dini), değerli taşlar ve madenler (yakut, inci, la'l taşı), büyü ve sihir (Hârût ve Mârût), kozmik âlem (gökyüzü, felek, yıldızlar, ay, gezegenler), kullanılan kokular (misk), kuş türleri (Anka ve hüma kuşu) gibi birçok unsur başarıyla işlenmiştir. Ayrıca, coğrafi terimler (dağ, ova, bayır, ırmak vb.) de şiire yansımıştır.

Zâtî Divanı'nda ele aldığımız Türk dünyası coğrafyası ve diğer coğrafyalar (Edirne, İstanbul, Rûm/Diyâr-ı Rûm, Hayber, Medine, Mekke, Bâbil, Bağdat, Mısır, İsfahan, Tebriz, Şam, Bedâhşan, Çin, Hâta, Maçîn, Hindistan) klâsik Türk şiirinde belirgin bir yer tutmakta, bu coğrafyaların şiir içindeki önemi ve kullanımı vurgulanmaktadır. Eski Türk edebiyatı için önemli olan bu çalışma, yalnızca Türklerin yaşadığı coğrafyaları değil, aynı zamanda Türklerin doğrudan ilişki kurmadığı bölgeleri de edebiyatın konusu olarak işlemektedir.

1. Anadolu Coğrafyası:

a-) Edrine/Edirne/ Dârü'n-Nasr:

“Osmanlı Devleti'nin başkentleri arasında yer alan Edirne, Bursa'dan sonra bu unvanı almıştır. Tarih boyunca çeşitli adlarla anılan şehir, Dârü's-saltana, Dârü'l-mülk, Dârü'n-nasr, Dârü'l-karâr ve Dârü'n-nasrve'l-meymene gibi isimlerle bilinmiştir. Edirne, geçmişte hem

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ayguldaban5@gmail.com

siyasi hem de yönetsel açıdan hem bilim hem de sanat alanında önemli bir merkez olmuştur. Divan şiirinde, temiz havası, güzel suyu ve estetik dokusuyla öne çıkan şehir, alçak zemine sahip olması nedeniyle sık sık maruz kaldığı ve bu alanda edebiyatta da kendine yer bulmuştur.” (Yeniterzi, 2010: 310) Bu beyitte şair, Edirne’den ayrılırken içinde bulunduğu hüznün ve kederi dile getirmesi, değerli bir şehir olan Edirne’den ayrılacağı içindir. Ayrıca şair beyitin ikinci dizesinde İstanbul’daki sultanı düşünüp ağlaması ise ona olan büyük sevgisini göstermektedir. Bir zamanlar Edirne, Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış önemli bir şehirdir. Bu dizelerde iki şey göze çarpar. Birincisi Edirne’den ayrılıyor olması ve bu duruma çok üzülmesi şairin vatan sevgisini gösterirken, ikinci şey ise padişahı düşünüp ağlaması ona duyduğu bağlılık ve sevgi duygusunu ifade eder.

Şeyle virdüm Edrine gibi karârüm şehrini

Ol İstanbuldaki sultanı andum ağladum

Zâtî (Tarlan,1970:962)

(Kıymetli ve değerli bir yer olan Edirne’yi bıraktım, İstanbul’daki padişahı hüznle anarak derin bir keder ve üzüntü içinde oturup gözyaşı döktüm.)

Bu müstezatta Edirne, her daim baharla anılan Firdevs ve yeşillikleriyle ünlü cennete benzetilmiştir. Şair, bu iki cennetvari diyârın güzelliklerini Edirne’nin ihtişamıyla harmanlayarak betimlemiştir.

Tonadur gülzâr-ı firdevsi bahâr-ı Edrine

’Aynidür sahn-ı cinânun sebzâ-ı Edrine

Mâ-hasal dünyada yok misl-i diyâr-ı Edrine

Cây-ı rûh-efzâ makâm-ı dil-güşâdur Edrine

Zâtî (Kurtoğlu,2017:282)

(Edirne’nin gülleri Firdevs’inin bahârı gibi parlıyor. Edirne’nin doğası ve çevresi cennetin yeşillikleri gibidir. Edirne’nin balâyı keyfinin dünyada benzeri yoktur. Edirne, ruhu ve gönlü dinlendiren bir makâmdır.)

b-) İstanbul/ İslâmbol/ Dersaadet/ Konstantin/ Konstantiniyye/ Kostantiniye/ Kostantini/ Sıtanbul/ Sitanbul/ Stanbul / Stambol/:

“Yüzyıllarca Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış olan İstanbul şehri, eşsiz güzelliği, latif havası ve suyu, güzel insanları ve akıcı İstanbul Türkçesiyle öne çıkan özelliklerinin yanı sıra, ilim, ticaret ve eğlence merkezlerinden biridir.”(Yeniterzi, 2010: 317)

İstanbul, Osmanlı Devleti tarafından birçok kez kuşatılmış ve nihayetinde fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmış, medeniyetin merkezi haline gelmiş bir şehirdir. Bu beyitte, padişahın adaletinin, lütfunun ve gücünün büyüklüğü vurgulanmış; onun İstanbul’u adaleti, ihtişamı ve ustalığıyla yeniden canlandırıp bir cennet misali hayat vererek yaşattığından söz edilmiştir.

Yapıldı lutfun ile cümle-i kulûb-ı harâb

Niteki devlet-i şâh-ile şehr-i İstanbul

Zâtî (Kurtoğlu,2017:203)

(Lütfünün inâyetiyle harâb olan gönüller, yaşadıkları İstanbul’un şahının hükümdarlığıyla yeniden hayat kazandı.)

İstanbul’un yalnızca güzellikleri değil, aynı zamanda zorlukları ve sıkıntıları da vurgulanmıştır. Şair, şehrin ihtişamının ardında saklı olan karmaşayı, düzensizliği ve yaşamsal zorlukları ele alarak İstanbul’u eleştirmiştir. Bu şiirde, şehrin cazibesinin yanı sıra, içinde barındırdığı olumsuzluklar ve insanlara yaşattığı sıkıntılar ön plana çıkarılmıştır.

Şehr-i İstanbul’u sorarlar ise

Altı ay toz u altı ay balçık

Turayın dime sakın içinde

Ola bir dil-berün dahi al çık

Zâtî (Kurtoğlu,2017:306)

(Sorarlar ise İstanbul'u altı ay toz, altı ay çamur. Eğer bir sevgilin var ise sakın durayım deme onu da al çık.)

İstanbul'da (Kostantiniyye) yoksul birine yapılan bir bağış ya da ihsan, Mısır'a sultan olmaktan daha kıymetli kabul edilmiştir. Bu ifade, İstanbul'un hem siyasi hem de manevi üstünlüğüne vurgu yapmaktadır. İstanbul'da yaşayan bir yoksulun padişah tarafından himaye edilmesi, en büyük şereflerden biri olarak görülür. Bu durum, İstanbul'un yönetiminin adil, doğru ve hakkâniyetli olduğunu, halkının refah seviyesinin yüksek tutulduğuna işaret eder.

Ol eksüklî fakire şah-ı Mısır olmakdan artukdur

Eger Kostantiniyye içre eylerden 'atâ hâne

Zâtî (Kurtoğlu, 2017:122)

(İstanbul'da fakire yapılan küçük bir yardım bile Mısır'a sultan olmaktan daha değerlidir.)

c-) Anadolu/Diyâr-ı Rûm:

“Doğu Roma imparatorluğu önceden Anadolu'yu da kendi alanına kattığı için Anadolu'ya Rûm, içinde yaşayan insanlara da Rûmî ismi verilmekteydi. Klasik edebiyatta Diyâr-ı Rûm, parlaklık, beyazlık, gündüz, ay (devr-i kamer), güzellik, güzel kızların çokluğu, eğlence, şarâb, harâmîlerin, kölelerin, ticaretle uğraşanların ve kâfirlerin çokluğu gibi pek çok unsurlarla ele alınır.” (Yeniterzi, 2010:324)

Rum'un görülen güzelliklerinin yanı sıra, gözlemlenip resmedilemeyen bir başka eşsiz güzelliğinden de bahsedilmektedir. Hatta, bir Çinli ressamın bile bu benzersiz güzelliği görüp resmetmekte yetersiz kalacağı vurgulanır.

Görmedi Rumı Hitâyı seyr iden bu resme nakş

Sürh-i eşküm Ruma bir nakş eyledi kim ey nigâr

Zâtî(Tarlan, 1967:150)

(Ey sevgili! Kanlı gözyaşım Rum topraklarına öyle bir nakış işledi ki bu resmi seyr eden Rum ülkesini ve Hitâyı bile görmemiştir.)

Rum şehrine gelen kişinin, bu muazzam güzelliğe karşı derin bir arzu ve tutkuyla geldiği vurgulanmış, Rum'un zarafeti, Çin'deki en güzel kokulardan bile daha üstün olarak betimlenmiştir. Böylece, Rum ülkesi ve Çin arasındaki kıyaslama, her iki diyarın güzelliklerini farklı bir bakış açısıyla ortaya koyarak, Rum'un ihtişamını daha da yücelten bir anlatım oluşturulmuştur.

Rûm'a gelmişdür 'alaka kat' idüp sevdâ-y-ıla

Bûy-ı hulkın işidüp bâd-ı sabâdan müşk-i Çin

Zâtî(Kurtoğlu, 2017:243)

(Bu güzellik, Osmanlı'da büyük bir heyecanla belirdi. Parlak bir sabah rüzgarı bile onun etkisiyle savrulurken, Çin'in en hoş kokuları dahi ona hayran kaldı.)

1- Arap Coğrafyası:

a-) Hayber:

“Şam ve Medine arasında bulunan Hayber Kalesi, Yahudilerin yerleşim yerlerinden bir tanesiydi. Hz. Ali Hayber kalesinin fethedilmesi sırasında daha önce görülmeyen bir kahramanlık ve yiğitlik göstermiştir. Hayber kalesinin kapısını yerinden söküp onu koruyucu bir kalkan olarak kullanmıştır. Hayber Fatih diye anılmasının sebebi de Hayber kapısını söküp kalkan olarak kullanmasından gelmektedir.”(Yeniterzi, 2010: 314)

Bâb-ı Hayber gibi canâ yüreği halkun kopar

Nize-i hışmı ele ki ol çeşm-i Hayder-ceng alur.

Zâtî (Tarlan, 1967:281)

(Ey sevgili! halkın yüreği Hayber'in kapısı gibi kopar, O kızgın mızrak bakışıyla aslan olur.)

b-) Bilâdü'l-Hicâz

“Arabistan sınırları içerisinde bulunana Medîne ve Mekke’nin yer aldığı bölgedir. Edebiyatta âşığın da olduğu ve âşığın yaşadığı mahalle Hicaz’a benzetilirdi çünkü âşık için sevgilinin mahallesi, yerinde Kâbe gibi kutsal kabul edilirdi. Mahalleyi âşık tavaf eder ve bazen vuslat da Hicaz olarak tasvir edilirdi. Bu yerdeki harâmiler ise ayrılıkların acısına benzetilmekte ve âşığın gönlünü yağmalamaktadırlar.” (Pala, 2018: 206)

Aşağıdaki beyitte vurgulanan ana tema, Allah’a dua ederek İslam’ın en kutsal yerlerinde, kalp huzurunu ve manevi sevgiyi bulma arzusudur.

Dâ’imâ yâ Rab bi-hakkı zâ’ir-i Beytü’l-haram

Eyle ‘uşşaka Hicâz-ı kûy-ı dil-dârı makâm

Zâtî(Kurtoğlu,2017:70)

(Allâh’ım, Kâbe’yi ziyaret edenlerin aşkına, aşıklara sevgilinin sokağını Hicâz makamı eyle.)

Aşağıdaki beyitte Hicaz’ın ister tarihi ve siyasi ister sanatsal ve müzikal açıdan olsun, çok değerli ve etkileyici bir konumda olduğu vurgulanır.

İşiden sürdi safâ ref’i Hicâz oldu sarir

Kûyun evsâfını kılâm çü getürdüm kaleme

Zâtî(Kurtoğlu,2017:222)

(Duyanlar sefasını sürdü ve Hicaz şahın tahtı oldu, bırakın öveyim kalemim hazırdır.)

c-) Medîne/ Medîne-i Münevvere/ Yesrib/Taybe:

Divan şiirinde Medîne, Muhammed Mustafa Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in nuruyla aydınlığa kavuşmuş, manevi güzelliğiyle bilinen bir şehirdir. Divan şiirinde “Nûr”, “Ziyâ”, “Münîr” gibi sözcüklerle tasviri yapılır.

Nûr-ı Ahmedden Medîne şehri gûyâ gönlümi

Kıldı rûşen mihrinün envârı Seyyid-zâdenün

Zâtî(Tarlan,1970:775)

(Medine şehrine Hz. Muhammed’in nuru aydınlık verdi, güneş ve su gibi gönlümü aydınlattı.)

d-) Mekke/ Mekke-i Mükerrerme/ Bathâ/ Sevâd-ı A’zam:

“Mekke, Hz. Peygamber’in doğum yeri ve Kâbe’nin bulunduğu, hac ibadeti için gidilmesi gereken şehirdir.” (Yeniterzi, 2010: 322)

Aşağıdaki beyitte Mekke’nin insana huzur veren ve vermiş olduğu bu huzurla manevi değerleri güçlendiren ve ibadete teşvik eden bir şehir olduğu anlatılmaktadır.

Olsam oturak Mekke kûyun koyub ey dost

Hep Ka’be kebûterleri dirler bana kum kum

Zâtî(Tarlan,1970:965)

(Mekke’de ne zaman bir köşeye çekilip otursam huzura ulaşısam, güvercinlerin sesi gelir kulağıma kalk ibadet et, hareket et derler bana.)

Irâk:

“Dicle Nehri’nden aşağı Basra’ya kadar uzanan bölge, Şatt Nehri’nin iki yakasını içerir ve Irâk-ı Acem ile Irâk-ı Arab olmak üzere ikiye ayrılır. Günümüzde Irak topraklarının bulunduğu bu bölge, Divân şiirinde yaygın olarak anılan coğrafyalardan biridir. Ayrıca Türk müzikisinin en eski makamlarından biri olması nedeniyle kelime oyunlarına da konu olur ve bazen “Irâkî” adıyla kullanılabilmektedir.” (Pala, 2018: 222)

İsfâhânı ve ‘Irâkî Zâtî’ya seyr eyleyüb

Bu makâma gelmege itdükçe şeh nâz aglaram

Zâtî(Tarlan,1970:907)

(Ey Zâtî, İsfahan’ ile Irak’ı seyir eyledikten sonra bu makama gelince şahın bana gösterdiği taviz ve ferâgatı düşünür nazlı nazlı ağlarım.)

Divan şairleri, Irak’ı ulaşılması imkansız bir diyâr olarak tasvir ederler. Bu uzak bölge, sıla hasretiyle yanıp tutuşan gönüllerin gurbet içinde savrulduğu, özlemlerle dolu bir yer

olarak betimlenir. Irak, şairlerin kalplerinde sevdiklerinden uzak, hüznle yüklü, hasretle yoğrulmuş bir yer olarak şekillenir.

*Bedenum ola bu derd ile yakın kaldı hilâl
Ol gözüm nârı beni veh ki Irakdan gözedür.
Zâtî(Tarlan,1967:305)*

(Bedenim çektiğim bu dertle her geçen gün eridi ve hilal gibi incecik bir hale geldi, gözümdeki ateş (gözyaşlarım) öyle büyük ki sanki beni çok uzaktan, Irak'tan gözetledi.)

a-) Babil:

Edebiyatımızda Bâbil, sihir ve büyü'nün merkezi olarak tasvir edilir. ‘‘ *Babil kuyusu* ’’, saklı bilgilerin ve sırların içinde bulunan gizemli bir dünyadır. Ayrıca bunların yanında Babil ulaşılması güç ve zor olan bir şehir olarak tasvir edilir.

*Melek olsan da ider başını âhır aşğa
Çeh-i Bâbil olamaz sihrine çarhun çölmek
Zâtî(Tarlan,1970:724)*

(Melek de olsan sonunda başını eğmek zorunda kalırsın, Babil kuyusu olsa dahi sema (gökyüzü) senin sihrine kapılmaz.)

Hârût ve Mârût Divan edebiyatında insanlara büyü öğreten melek olarak tasvir edilir. Bu iki melek rivayetlere göre büyü yaptığı gerekçesiyle Babil kuyusuna hapsedilmiştir.

*Uyma zen-i nefse işit evşâf-ı Hârût
Bügüsine Çeh-i Bâbil anun olur degül çölmek
Zâtî(Tarlan,1970:708)*

(Sakin nefsinde kapılıp iradene yenik düşme, Hârût'un başına gelenleri duy eğer duymazsan onun gibi Bâbil kuyusuna düşmekten kurtulamazsın.)

b-) Bağdâd/ Dârü's-Selâm:

“ Bağdat, Irak'ın şehirleri arasında yer alan en büyük şehirdir ayrıca bu ülkenin de başkentidir. Önceden Abbasilerin idare merkezi ve İslam aleminin başkenti konumundaydı. Dicle'nin iki yakasında kurulu olan şehir, 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı idaresine girmiş ve Osmanlı yönetiminde önemli bir yer edinmiştir. Bağdat, özellikle ünlü kumaşlarıyla tanınırken, Kadîrî tarikatında şeyhlerin giydiği çuhadan taçlandırılmış hükümdar da buraya nispetle “Bağdat gülü” olarak adlandırılmıştır. IV. Murad'ın Bağdat'ı ikinci kez fethi anısına, Topkapı Sarayı içerisinde mimari açıdan büyük değere sahip bir köşk yaptırılmıştır. Edebiyatta hem tarihî olayların vesilesiyle hem de farklı bağlamlarda sıkça anılmıştır.”(Pala, 2018: 54)

Bereketli ve verimli toprakları ile Bağdat divan şiirine konu olarak girmeyi başarmıştır. Bu beyitte ise bu topraklardan elde edilen tohumlardan söz edilmektedir.

*Sohbet-i 'âşık u ma'sûkda engel olanı
Tohum geldi ise de Bağdâddan âl ile ekün
Zâtî(Tarlan,1970:711)*

(Âşık ile Maşuk'un sohbetine engel olan kimse, Bağdat'tan en iyi tohumu getirmiş dahi olsa bile, onu hile ile ekin)

Bu beyitte, Bağdat'ın Divan şiirinde genellikle uzak, ulaşılması güç bir şehir olarak tasvir edildiği vurgulanır. Ancak burada, gerçek âşık için mesafelerin bir anlam taşımadığı âşğın, sevgilisine duyduğu derin bağlılık ve özlemle, mesafelerin hiçbir engel teşkil etmeyeceğini sevgiliye ulaşmak için verilen her bir çabanın, Bağdat gibi uzak bir şehri bile yakın kılacağı anlatılmak istenir.

*Mâhî ne menzile ki şeref vire ehl-i mihr
Cüst ider ana 'âşık Bağdâd irak degül
Zâtî(Tarlan,1970:853)*

(Ay hangi rütbeye ulaşırsa ulaşınsın, güneşten başka kimse ona o şerefi veremez. Âşık gerçekten sevgilisini arar onu bulmak için çabalarsa uzak olan Bağdat'ı bile yakın eder.)

Mısır:

a-) Mısır:

Mısır, Divan edebiyatında farklı şekillerde yer almakta olup, özellikle Yusuf'un güzelliğiyle ilişkilendirilerek klasik şiirimize konu olmuştur. Yusuf ve Züleyha'nın hikâyesi, divan şiirinde sıkça işlenen temalar arasında yer alır. Bunun yanı sıra, Yusuf'un kuyuya atılması, para karşılığı satılması, kardeşlerinin kıskançlığı ve hayatındaki zorluklar da divan şiirine ilham kaynağı olmuştur. Yusuf'un, Mısır'a sultan olması ise, Mısır'ın güzelliğine bir başka boyut ekleyerek bu toprakları daha da yücelterek farklı bir boyut kazandırmıştır.

Girre olma pâdişâh-ı Mısır-ı hüsnem ben diyu

Bî-'aded Yûsuf-cemâli hâce-i dünyâ satar

Zâtî (Tarlan, 1967:376)

(Güzel Mısır'a sultanım diye böbürlenme sakın, dünyada Yusuf'un güzelliğine sahip pek çok insan para karşılığı satılmaktadır.)

Mısır'ın güzelliği, değeri ve tarihi zenginlik açısından önemli bir merkez olduğu anlatılmaktadır

Agırı altun degerse n'ola ol Yûsuf-cemâl

Mısır-ı hüsn içre terâzûdan iner mahbûbdur

Zâtî (Tarlan, 1967:187)

(O Yusuf'un güzelliği altın değerinde olsa şaşılır mı? Güzellik Mısır'ı içinde sevgili teraziden iner.)

Aşağıdaki beyitte Mısır'ın güzelliğinin, Hz. Peygamber Yusuf'un güzelliğiyle özdeşliği üzerinde durulmaktadır.

Şah oldı Mısır-ı gülşene Yûsuf-cemâl gül

Ey gonca gülsitâna açıl gül-misâl gül

Zâtî (Tarlan, 1970:839)

(Yusuf kadar güzel olan gül, Mısır'ın gül bahçesine padişah oldu, açılmamış gonca sen de açıl gülistanda, bir gül gibi güzelliğini göster.)

İran:

a-) İsfahân/ İsfahân/ İspehân/ Safâhân/ Sıfâhân/ Sipâhân:

İsfahân, Divan şiirinde farklı adlarla anılmakta ve genellikle "İsfahân", "İspehân", "Safâhân", "Sıfâhân", "Sipâhân" gibi çeşitli biçimlerde geçmektedir. Coğrafi olarak İran sınırları içinde yer alan bu şehir, İran'ın önemli ve tarihi şehirlerinden biridir. Divan şiirinde ise, İsfahân'ın güzelliği ve ihtişamı sıkça dile getirilir. Kozmetik bir ürün olan sürme, aynı zamanda şehrin görsel cazibesini ve şairlerin hayal gücündeki yeriyle anlam kazanır.

Aşağıdaki beyitte İsfahan'ın; zarafeti, güzelliği ve estetik değeri vurgulanmaktadır.

Tütiyâ gibi kaparsam n'ola kâyun tozını

Ol benüm gözlerüme kuhl-i Sâfâhan görünür

Zâtî (Tarlan, 1967:199)

(Sevgilimin geçtiği yolların tozunu göz sürmesi gibi gözlerime sürmek benim için büyük bir şereftir. O toz İsfahan'ın en güzel manzaralarını bana gösterir beni mutlu ve mesûd eder.)

b-) Tebriz,

"İran'ın sınırları içerisinde yer alan Tebriz, İslam dünyası açısından önemli bir yerleşim merkezidir. Dîvan şiirinde özellikle Şîî inançların merkezleri durumunda bulunuşuyla göze çarpar." (Pala, 2018:444)

Divân şiirinde, İstanbul maddi bir gücün simgesini gösterirken, Tebriz gönül ve aşkın simgesini temsil eder. Sevgilinin güzelliğinin eşi benzeri olmadığının üzerinde durulurken sevgilinin, İstanbul tahtına oturarak eşsiz güzelliğiyle hem gönüllere hem de maddi olan her şeye sahip olabileceğinden bahsedilir.

Olalı sen pâadişâh-ı taht-ı İstanbûl-ı hüsn

Taht-gâh-ı şâh-ı dildür serverâ Tebrîz-i 'ışk

Zâtî(Tarlan,1970:662)

(Sevgilim, İstanbul'un tahtına yerleştiğinden beri, aşkın hükümdarlığı Tebriz'de hüküm sürmektedir.)

Suriye:

a-) Şâm/ Dımışk:

Suriye'nin sadece bir şehri değil, aynı zamanda başkenti olan Şam, eski yerleşim yerlerinden bir tanesi olup köklü bir tarihe sahiptir. Şam, birçok medeniyeti etkilemiş ve ev sahipliği yapmıştır. Şam, lüks yaşamın ve şehrinin sahip olduğu altın ve mücevher gibi maddi değere sahip madenleriyle zenginleştirilerek her zaman öne çıkarılmış bir şehir olmuştur. Bunun yanı sıra sahip olduğu bereketli ve verimli topraklarıyla da zenginliğin bir sembolü olmuştur.

Yir yir altun gülleriyle nakş olmuş ser-be-ser

Şâm'da geymişdi bir hil'at mücevher âsmân

Zâtî(kurtoğlu,2017:95)

(Altın gülleriyle nakış nakış işlenmiştir toprak, Şam'da yer alan mücevherler gökyüzünde giyer kaftan.)

Hilal, İslam dünyasında önemli bir semboldür ve burada bir gücün, zarafetin ve varlıkların simgesi olarak kullanılmıştır.

Felek tahtında ham olmuş hilâlün kâmeti halka

Sanasın baş egüp virdi selâmı Şâm sultânı

Zâtî(Kurtoğlu,2017:58)

(Gökyüzünde taht kurmuş bir hilal, ince ve narin vücuduyla halka gibi şekillenir. Şam sultanı bile saygıyla önünde eğilip selam verir.)

2- Orta Asya/Güney Asya:

Afganistan

a-) Bedahşân/Bedehşân:

"Günümüzde bir bölümü Rusya bir bölümü de Afganistan sınırlarında kalan Horasan ve yukarı Sind bölgesinde, Yarkent ve Kabil arasında yer alan dağlık bir yerleşim yeridir. Çok uzun süreden itibaren bedahş denilen yakut madeni bu bölgeden çıkarılmaktadır. Bedahşân şehrinin adının da bu sözcükten geldiği düşünülmektedir. Değerli bir maden olan Yakut madeniyle gözleri üzerine çekmiştir ve birçok ülkenin ilgi odağı olmayı başarmıştır. Bedehşân klâsik edebiyatta da her zaman yakut türü olan al renge sahip la'l taşı ile anılmaktadır. Bu taş al rengiyle aşkın kırmızı dudağını temsil eder ve birçok şair bunu eserinde konu olarak sık sık işler." (Pala, 2018: 61).

Aşağıdaki beyitte Bedahşân, tarihi bir bölge olarak genellikle doğal güzellikleri ve değerli taşlarıyla dikkat çeker ve klâsik şiirde yerini alır.

Bakub mir'âta gördi hattın ol lâ'l-i Bedahşân-bel

Didi bir ayda tutdı ser-â-ser Rûmı tezvîrûn

Zâtî(Tarlan,1970:758)

(Bedahşân yakutu (İncisi) gibi damarlarındaki hattıyla bir ay içerisinde büyüleyici güzelliğiyle tüm Rûm ülkesini himayesi altına aldı.)

Sevgilisinin bedenini gümüşten bir hazineye benzeterek onu yüceltmişti ve Rûm'un bütün vergisinin ise sadece Bedahşân yakutunu (dudağına) satın alabileceğini söylemektedir. Burada Bedahşân yakutunun değerinin büyüklüğü Rûm'un bütün vergisiyle kıyaslanıyor. Bedahşân yakutunun olağanüstü değeri, nadirliği ve büyüklüğünü adeta göz önüne seriyor.

Deger yâ hód harâc-ı Rûm iki lâ'l-i Bedahşândur

O gözler genc-i hüsninde o şûh-ı sîm-sîmânun

Zâtî(Tarlan,1970:737)

(Sevgilinin bedeni, gümüşten bir hazinedir ki, Rûm'un bütün vergisi ancak iki Bedahşân yakutuna (dudağına) eşittir.)

Çin:

“Çin diyarı klâsik şiirde Mani diniyle anılmaktadır ve Mani inancının en çok benimsendiği yerdir. Mani aslında bir ressamdır. Kutsal sayılan kitabının çok güzel minyatürlerle dolu olması neticesinde yüz güzelliği, her zaman Çin ile kıyaslanmıştır. Edebiyatta uzak diyâr olan Çin, resmen resim sanatının odağı olarak görülür. Çin sözcüğü ile birlikte, nakş büt, sûret Nigar gibi resimle alakalı sözcükler çoğunlukla bir araya getirilir ve birlikte kullanılır. Önceden Çin diyarında Türkler ve özellikle Hutten, Hıta, Maçin ülkelerinin ahalisiyle Çiğil güzellerinin de bulunuşu, sözcüğe geniş bir kullanım alanı sağlamıştır. Bu ilişkiden yola çıkılarak sevgilinin misk kokulu saçları anılır. Çünkü misk orada bulunur. Çin kelimesinin, “büklüm, kıvrım” manası da bu ilişkiyi güçlendirmiştir.” (Pala, 2018: 103)

Aşağıdaki beyitte Çin'in uzak oluşu uzak oluşunun yanı sıra gizemli ve güçlü bir yer olması da klâsik şiire konu olan olaylardan bir tanesidir.

Zülfî altında belürdi hüsn seddin bozdu hat

Zâtî'ya ye'cüc benzer cânib-i Çinden çıkar

Zâtî(Tarlan,1967:409)

(Sevgilinin yüzünün altında set belirdi, bu seti muazzam kaşlarıyla yıktı. Ey Zâtî, Ye'cüc ve Me'cüc Çinden çıkar.

Çin, tarihte birçok dine ev sahipliği yapmış bir ülkedir. Çin'de puta tapan Kafirler ise Çinlilerin inanç sistemini ve yaşama tarzlarını gösteren bir olaydır. Bu inanç sistemi Çin milleti için çok önem arz ederken bu durumun divan şiirine yansımaları sevgilinin ne kadar önemli olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Nigârâ sen büt-i Çine tapar ma'nide kâfirler

Sanemler tapdugum Tanrı hakı arada sûretdür

Zâtî(Tarlan,1967:148)

(Sevgilim sen benim için Çin'deki puta tapan kâfirler gibisin. Allah hakkı için benim taptığım tek suret senin suretindir.)

Sevgilinin güzel kokusu Çin'e yayılacak kadar güçlü ve güzeldir derken aslında Çin'in uzak oluşu üzerinde durur. Ama kokunun bu uzaklığı bile hiçe saymasından kastedilen şey ise kokunun güzelliği ve etkili oluşudur. Kısacası aşağıdaki beyitte Çin'in uzak bir diyar olduğu üzerinde durulmuştur.

Bâd Çine bûy-ı şâm-ı zülf-i yârı çin sabâh

Ger iletse 'ömri oldugınca halk-ı Çin ana

Zâtî(Tarlan,1967:50)

(Saçlarındaki güzel kokuyu sabah rüzgarı Çin'e taşır. Bu koku Çin'e ulaşırsa ömrü boyunca hiçbir zaman Çin halkına yeterli olmaz.)

a-) Hatâ (Hatây, Hıtâ, Hıtây, Hotan, Hoten, Hutten):

Hatâ (Hatây, Hıtâ, Hıtây, Hotan, Hoten, Hutten gibi isimlerle de bilinmektedir. Sevgilinin yüzündeki benin siyah renkte olmasıyla saçının renginin siyah olması arasındaki bağlantıdan bahsedilirken bu fiziksel özelliklerin sevgilinin güzelliğine güzellik kattığı anlamına da gelmektedir. "Hub-ı Hıta" ifadesi, Hindistan'ın güzelliği ve cazibesıyla özdeşleşmiş bir anlam taşımaktadır. Sevgilisine olan derin bağlılığı onu kendisine esir eder. Sevgilisinin büyüleyici güzelliği Hıta gibi herkesin erişemeyeceği, ulaşamayacağı kadar muazzamdır.

Zülfine bir şeb hatâ ile didüm müşgin kemend

Bana ol hûb-ı Hıtâ anun ucundan geçti bend

Zâtî(Tarlan,1967:110)

(Bir suç işledim sevgilinin saçlarının güzel kokusuna hayran oldum, Çinli güzeller güzeli sevgilim ise beni saçlarının ucuyla kendine esir etti.)

Hıta kağıdı Osmanlı döneminde kullanılan önemli bir yazı kağıdıdır. Bu yazı kağıdı genellikle Hindistan coğrafyasından ülkemize gelmektedir. Genellikle sanatsal yazılar yazmak için bu kağıt türü tercih edilmiştir. Dayanıklı ve kaliteli olması yönünden tercih edilmiş ve çok değerli olarak kabul edilmiştir. Klasik Türk şiirinde ise Hıta kağıdı güzelliğin ve zerafetin simgesi olarak kabul edilirdi.

*Bu rûşendür o mâhun şemse-i hüsninde ey Zâtî
Felekde mihr ü mâh iki Hitâyı bi-bedel yaprak
Zâtî(Tarlan,1970:661)*

(Sevgilinin güzellik güneşinin yanında, göklerdeki ne güneş ne ay hiçbirini veremez. Hatta yanında Hıta kağıdı gibi kalır.)

b-) Maçın:

“Çin’in güney bölgesinde yer alan bölgenin ismidir. Bölgede yaşayan kabileden ötürü bu bölgeye Maçın ismi verilmiştir. Kullanım alanlarına bakıldığında çoğunlukla Çin sözcüğü ile kullanılmıştır”(Pala, 2018: 293)

Aşağıdaki beyitte Çin ve Maçın’dan çıkan güzel kokulara dikkat çekilir. Bu kokuların bu yerleri güzel kılması divan şiirine konu olmuştur. Kısacası Çin ve Maçın zerafet ve güzellik kaynakları olarak gösterilmişlerdir.

*Sünbülünçün Ruma gelmişdür 'alâka kat' idüb
Nâfe-i hoş-bu ki mülk-i Çin ü Mâçinden çıkar
Zâtî(Tarlan,1967:409)*

(Nafe gibi güzel koku kokular Çin ve Maçın’dan çıkar. Saçlar ise hoş kokusuyla alı kurup Rûm ülkesine gelmek istemektedir.)

Hindistân

a-)Hind

“ Divan şiirinde Hindistan’ın konu alanlarına bakıldığında çok fazla bahsi geçen bir ülke olduğu açıkça görülmektedir. Uzak bir diyâr olması, gizemliliği, havası, baharatı, bağ-bahçesi, gibi birçok konuyu içinde barındırmaktadır.” (Pala, 2018: 221)

Fülfül-i Hindistan (Hindistan’ın Yasemin çiçeği) ifadesi Hindistan’ın güzelliği ve zerafeti ile ilişkilendirilir. Hindistan’ı hoş kokularla, zarif çiçeklerle dolu olduğunu ve bu durumun bu ülkeye ayrı bir güzellik kattığı hususuna dikkat çekilir.

*Hoş yüzi kara degül mi fülful-i Hindûstan
'Arızında hâl-i yâra Zâtî'ya begdeş çıkar
Zâtî(Tarlan,1967:217)*

(Hindistan’ın karabiberi, hoş kokulu ve siyah renklidir tıpkı sevgilinin yüzündeki ben gibidir.)

Gökyüzü ve astronomi imgeleriyle etkileyici bir tasvir yapılmıştır. Hindistan’ın güzelliği, zuhal gezegeni ile aynı ölçüde tutulmuştur. Zuhâl gezegeni yüksekte ve eşsiz bir yere sahipken Hindistan’ı da Zuhâl gezegeni gibi eşsiz ve ulaşılmaz bir yere koymuştur.

*Gûyâ ki mülk-i Hind'de bir hoş gulâm-ı Hind
Pil-i sipihr üsre Zuhâl eylemişdi yir
Zâtî(Kurtoğlu,2017:78)*

(Güya Hindistan ülkesinde güzel Hintli bir köle, gökkubbe üzerine Zühâl’i yerleştirmiş gibidir.)

Tataristan

a-) Tâtâr

Tatar özellikle “misk-i Tatar” ifadesiyle anılmaktadır. Tatar güzel kokunun kaynağı olarak tasvir edilmiştir.

*Dâmânına âfâkun ider micmer u hulkun
Yüz lutf ile pür rayihâ-yı misk-i Tatar'ı
Zâtî (Kurtoğlu,2017:74)*

(Gökyüzü senin eteğini micmer gibi tütsüler. Çünkü sen Tatar'ın hoş kokusuyla doldurulmuşsun.)

Sonuç

Klâsik Türk edebiyatı, yalnızca Türklerin yaşadığı coğrafyalarla sınırlı kalmayıp farklı bölgeleri de bünyesinde barındıran büyük bir edebiyat olmuştur. Farklı coğrafyalardaki kültürel, dini ve mitolojik unsurları içine alarak hem kendi içinde hem de birçok medeniyetin tarihinde unutulmaz bir etki yaratmıştır. Türk edebiyatı şairleri, eserlerinde bu farklı unsurları harmanlayarak geniş bir kesimin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Edebiyatımızda değerli taşlardan kuş sembollerine, inanç sistemlerinden farklı kültürel öğelere kadar pek çok unsur, Türk şiirinin konusu olmuş ve ona büyük bir zenginlik katmıştır. Bu etkileşim, Türk edebiyatının yalnızca yerel değil, aynı zamanda evrensel bir bakış açısına sahip olduğunu ve zaman ile mekân ötesinde bir iz bırakma amacı taşıdığını göstermektedir.

Anadolu coğrafyasındaki Edirne, İstanbul ve Diyar-ı Rûm gibi şehirler, milli hüviyet ve kültürel bağlılığı yansıtırken; Orta Doğu ve Arap Yarımadası'nda bulunan Hayber, Medine ve Mekke gibi yerler, dini ve manevi mazmunlarla bütünleşmiştir. Bağdat, Babil ve Mısır gibi bölgeler ise şairlere sanatsal zenginlik ve kültürel birikimi eserlerine yansıtmaya imkân sunmuştur.

Zâtî, İran, İsfahan ve Tebriz coğrafyalarını tasvir ederken güzellik ve zarafeti ön plana çıkarırken; Suriye'nin Şam (Dımaşk) şehrini anlatırken ise tarihî dokusu ve kültürel zenginliğini vurgulamıştır. Hindistan, Çin ve Orta Asya gibi uzak coğrafyalar ise şairlerin mesafeleri hiçe sayarak mistik ve egzotik bir dünyayı tasvir etmelerine engel teşkil etmemiş, aksine klasik Türk şiirine ustaca yansıtılmıştır. Bu bölgeler, etkileyici doğal güzellikleri ve zengin kültürel miraslarıyla şiirsel imgelerle işlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akbayar, Nuri (2003). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BOTSALI [YENİTERZİ], Emine (1981). *Muhammediye Şerhi'ndeki Kelimeler, Mazmunlar ve Kavramlar*, Mezuniyet Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Kurtoğlu, Orhan (2017), *Zâtî Dîvânı -Gazelleri Dışındaki Şiirler- (İnceleme- Tenkitli Metin)*, KB Yayınları (e-kitap.kültürgov.tr) ET:30.05.2023.
- Onay, A. Talât (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, hzl. Cemâl Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. 30. baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, Kasım 2018.
- Sâmî, Şemseddin (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. 1-6, Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Tarlan, Ali Nihad (Ed.). (1967). *Zâtî Divanı: Gazeller Kısmı*, Cilt 1. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihad (Ed.). (1970). *Zâtî Divanı: Gazeller Kısmı*, Cilt 2. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yeniterzi, Emine. "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri.", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, cilt 3, sayı 15, 2010, ss. 301-304. *Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı*.